

DAVID HARVEYEV NEOIMPERIJALIZAM U DOBA LIBERALNOG KAPITALIZMA

Adnan HATIBOVIĆ

University of Sarajevo, Faculty of Philosophy
adnanhatibovic95@gmail.com

ABSTRACT

U radu govorim o kapitalističkom (neo)imperijalizmu i njegovoj imanentnoj vezi s osnovnim društvenim postavkama (neo)liberalnog poretka. Polazeći od ideja Davida Harveya, želim dokazati povezanost kapitalizma i osnovnih njegovih načela s *oligarhizacijom* društva i imperijalističkim praksama koje proizlaze iz takvih kretanja. Dajem povijesni prikaz nastanka i razvoja kapitalističkog imperijalizma. Posebno pažnje priklanjam neoliberalizmu i načinu njegovog formiranja koji je povezan s interesima uskih slojeva. To nužno povlači diskusiju o ulozi države i stvarnom centru političkog odlučivanja. Centralni dio rada, prema tome, usmjeren je na analizu stvarnih društvenih snaga i iznošenje činjenica koje podupiru tezu da je uska ekonomska elita stvarni donosilac odluka u savremenom (neo)liberalnom kapitalističkom društvu. Definiirajući uski ekonomski sloj i dajući osnovne mehanizme njegove reprodukcije, konsolidacije i načina njegovog solidaranja, objašnjavam osnove postupke kojim su se podvrgnule političke sile. Pomenuto nadopunjujem eksplikacijom ideoloških mehanizama proizvođenja pristanka i legitimacija inostranih imperijalističkih operacija.

Ključne riječi: David Harvey, imperijalizam, neoimperijalizam, kapitalizam, neoliberalizam, ekonomska elita, oligarhija

DAVID HARVEY'S NEO-IMPERIALISM IN THE TIME OF LIBERAL CAPITALISM

In this paper, I talk about capitalist (neo)imperialism and its immanent connection with the basic social aspects of the (neo)liberal order. Starting from the ideas of David Harvey, I want to prove the connection of capitalism and its basic principles with the *oligarchization* of society and the imperialist practices that arise from such developments. I give a historical account of the origin and development of capitalist imperialism. I pay special attention to neoliberalism and the way it was formed, which is connected with the interests of the narrow strata. This necessarily entails a discussion of the role of the state and the real center of political decision-making. The central part of the paper, therefore, is focused on the analysis of the real social forces and the presentation of facts that support the thesis that the narrow economic elite is the real decision maker in the modern (neo)liberal capitalist society. By defining the narrow economic layer and giving the basic mechanisms of its reproduction, consolidation and ways of its solidarity, I explain the basic procedures that the political forces have undergone. I supplement the above stated with an explication of the ideological mechanisms of producing consent and legitimation of foreign imperialist operations.

Keywords: David Harvey, imperialism, neo-imperialism, capitalism, neoliberalism, economic elite, oligarchy

1.0 Uvod

Ne postoji mnogo pojmova kojima je sociološka misao bila zaokupljena kao što je bila i kao što jeste zaokupljena pojmom kapitalizam. Dugo vremena je spor između “marksističkih orijentacija” i “građanske sociologije” predstavljao centralnu temu sociološke misli, čime se znanstveno polje pretvaralo u ideološko poprište. Ipak, uprkos kraju komunističkih utopija, problem kapitala i njegove akumulacije važno je pitanje. David Harvey metodom geografsko-historijskog materijalizma analizira savremeni kapitalistički sistem. Geografsko-historijski materijalizam uzima u obzir promjene, relacije i procese koji se odvijaju u prostoru u svrhu razumijevanja protoka i akumulacije kapitala, kao i kontinuitet i samu promjenu tih procesa u vremenu. Pojam (neo)imperijalizma je u njegovom radu od centralnog značaja, putem kojeg jasno opisuje i potencira protivrječja kapitala te s njima povezanim strukturama moći. Problem kapitala postaje, prema tome, pitanje društvene nepravde.

Autor definira kapitalistički imperijalizam kao kontradiktorni spoj *politike države i imperije* (imperijalizam kao distinktivno politički projekt koji podrazumijeva da akteri koji su u moći komanduju teritorijom i imaju kapacitet da mobiliziraju ljudske i prirodne resurse na toj teritoriji, a to čine radi postizanja političkih, ekonomskih i vojnih ciljeva) i *molekularnih procesa akumulacije kapitala u prostoru i vremenu* (imperijalizam kao difuzni političkoekonomski proces u prostoru i vremenu u kojem korištenje i upravljanje kapitalom preuzima primat). Ono što ovaj tip imperije odvaja od drugih jeste prevlast uglavnom kapitalističke logike, dok teritorijalna logika preuzima primat jedino u periodima kriza (Harvey, 2003, 27-33). Cilj ovoga rada je, referirajući se prvenstveno na Harveyeve spoznaje, pokazati da su imperijalističke prakse i *oligarhizacija* imanentni društvu utemeljenom na privatnom vlasništvu i načelima neprestane akumulacije kapitala. Želi se ući u analizu istinskih centara moći i opisati mehanizme pomoću kojih se ta moć provodi.

Razumijevanje imperijalizma i prevlasti ekonomske elite iziskuju razumijevanje i koncepata regionalizacije i hegemonije:

1. Regionalizacija potencira utjecaj akumulacije kapitala u prostoru i vremenu te regionalnih razlika koje on pravi, stvarajući na taj način dominantnije regije, centre ekonomske aktivnosti, sposobne da nametnu svoje interese (Harvey, 2003, 105-108).
2. Referirajući se na Antonija Gramscija, Harvey definira hegemoniju dvojako: najprije je bilo stajalište da se hegemonija ostva-

ruje putem vodstva i pristanka dominiranih da budu vođeni od dominantne sile; drugi je aspekt podrazumijevao hegemoniju kao mješavinu pristanka i prinude, pri čemu je potonje nešto što se koristi u krajnjem slučaju. Kada su međudržavni odnosi u pitanju, autor prati stajalište Giovannija Arrighija, koji smatra da se premoć određene grupe, u ovom slučaju države nacije, ispoljava na dva načina:

- a) Putem dominacije, pri čemu upotreba sile omogućava likvidaciju određene skupine ili njeno podvrgavanje;
- b) Putem intelektualnog i moralnog vodstva (Harvey, 2003, 36-37).

Kapitalistički imperijalizam od ranijih carstava odvaja upravo postavljanje u drugi plan političke sfere. Jaka politička sfera podrazumijevala bi potencijalno zaustavljanje akumulacije kapitala kada bi se ona sukobila sa državnim interesima. Prema tome, kapitalu, kako Immanuel Wallerstein ističe, ne odgovaraju carstva u klasičnom smislu te riječi nego hegemonijske države sposobne da nametnu interese, ali ipak bez čvrstoće i stabilnosti ranijih imperija (Volerstin, 2005, 95). U nastavku će se dati povijesni prikaz razvitka imperijalizma.

2.0 Imperijalizam kao početni stadij buržoaske vladavine

Prekomjerna akumulacija¹ je “prateća sjena” kapitalizma koja nerijetko dovodi do velikih društveno-političkih trzaja. U drugoj polovici XIX stoljeća rješenje za nju našlo se u kolonijalnim osvajanjima koja će eskalirati u Prvom svjetskom ratu. U tim turbulentnim vremenima dešava se nešto što se može odrediti kao početak kapitalističkog imperijalizma – koncentracija proizvodnje. Takav rasplet događaja doveo je do daljnjih aktivnosti, čime je imperijalizam ispoljen u svojim obilježjima koja egzistiraju i danas. Lenjin imperijalizam definira kao umirući kapitalizam koji od ranijih kapitalističkih stadija odvaja:

¹ Prekomjerna akumulacija predstavlja uslove viška rada (rastuća nezaposlenost) i višak kapitala (višak robe koji se bez gubitaka ne može prodati, suvišni proizvodni kapaciteti ili jednostavno višak kapitala kojem nedostaje profitabilna realizacija). Prekomjerna akumulacija se rješava na tri načina: 1) ulaganjem u dugoročne kapitalističke projekte (infrastruktura) ili socijalne izdatke (obrazovanje koje će dovesti do profitabilnih otkrića) koji će doprinijeti akumulaciji kapitala u budućnosti (odlaganje u vremenu); 2) putem otvaranja novih tržišta ili produktivnih prostora (prostorno odlaganje); 3) kombinacija 1) i 2) (Harvey, 2003, 109).

1. Formiranje i vladavina monopola;
2. Vladavina finansijskog kapitala;
3. Dobivanje na značaju izvoza kapitala;
4. Podjela svijeta koju provode međunarodni trustovi;
5. Završetak teritorijalne podjele planete od najmoćnijih kapitalističkih država (Lenjin, 1975, 77).

Vladavina monopola obilježena je vladavinom finansijskog kapitala koji podrazumijeva aktivno učešće bankarskog sektora u privredi. Bankarski sektor ne samo da finansijskim operacijama preuzima kontrolu nad industrijom, on također razmjenjuje svoje kadrove sa državnim i industrijskim sektorom, postajući tako glavnim kapitalistom. Zbog razmjene kadrova, zavisnosti državne ekonomije od aktivnosti koncerna te u konačnici geopolitičke moć koja iz toga izrasta države postaju ovisne o kapitalističkim carevima, koji potom svoj položaj koriste za sprovedbu partikularnih interesa. Koncept regionalizacije ovdje je jasno vidljiv: dominantnije regije i dominantniji centri ekonomskih aktivnosti koji izrastaju iz molekularnih procesa akumulacije kapitala postaju središta kreiranja društvenih tokova. Izvoz kapitala i sistemi kreditiranja osnovni su privredni pogoni. Trustovi međusobno dijele svjetsko tržište i prisiljavaju “svoje” države na saradnju, gdje se od ekonomskih saveza formiraju i oni politički, usmjereni na kolonijalna osvajanja.

Ova mješavina kapitalističke i teritorijalne logike nije se zaustavila na jednom svjetskom pokolju. Strah od komunizma i Velika depresija “pomogli” su usponu ekstremnih ideologija, koje su novim globalnim ratom dovršili ono započeto od ranije: potpunu promjenu konstelacija snaga i pojavu nove hegemonijske države.

SAD su postale predvodnikom čitavog kapitalističkog svijeta i uzorom kako se političkoekonomske aktivnosti trebaju provoditi. Kao država pobjednica u najpovoljnijem ekonomskom i vojnom položaju legitimno je prihvaćena kao zastupnik općih kapitalističkih interesa. Tamo gdje se legitimitet dovodio u pitanje koristili su se mehanizmi prisile i vojna moć da se “neposluh” obuzda ili su se postavljali režimi poslušnici, uz formalno poštivanje suvereniteta država. Na taj način kolonijalizam je nastavio živjeti u pritajenoj formi. Postojanje zajedničkog komunističkog neprijatelja pružilo je dodatne mogućnosti za maskiranje partikularnih interesa pod krinkom “univerzalnosti”. “Američko stoljeće” je stiglo i američka država je bila pozvana da svoj prosperitet proširi na čitav svijet, jer je to njena povijesna zadaća. A taj prosperitet je bio prosperitet utemeljen

prema sljedećim načelima:

- Američko društvo mora ostati stabilno bez radikalne redistribucije bogatstva;
- Domaći kapital mora se raširiti po čitavom svijetu kako bi mu se omogućili novi izvori akumulacije radi njegove stabilnosti kući, a u tu svrhu će, prema potrebi, biti korištena vojna sredstva, štiteći režime poslušnike koji omogućuju ovakav rasplet događaja (Harvey, 2003, 52-53).

Uz učešće Velike Britanije, američka vlada postavila je nova načela ekonomije sporazumom iz Bretton Woodsa.² Ratna razaranja prve polovice XX st. doprinijela su jačanju teritorijalne logike i osnažila države koje su akumulaciju kapitala postavile u određene zakonske granice kako bi spriječile nedavna dešavanja. Periodi kriza omogućuju prevlast teritorijalne logike, ali samo kratkotrajno dok se poredak ne ustabili. Zbog obuzdanosti kapitalističkih impulsa, ekonomskog prosperiteta i povoljnog položaja stanovništva ovaj period je nazvan “zlatnim dobom kapitalizma” ili doba *kontrolisanog kapitalizma*.

Zygmunt Bauman, poredeći faze modernosti, povezuje njihova obilježja u odnosu na *teški i laki kapitalizam*, odnosno doba *hardvera* kao “usađenog” kapitalizma koji je pretendirao na trajnost i onog *softverskog* koji je prolaznost proglasio svojim idealom (Bauman, 2011, 56-62). Kapitalizam je sve do 1970-ih bio “pretežak” da se pomjera. Iako su interesi kapitala i države nerijetko bili poistovjećivani, nepokretnost kapitala bila je karta na koju su i politički sektor i radnički pokreti mogli igrati. Fordov primjer ilustruje način na koji je kapital funkcionirao: Htio je svoje radnike jednom zauvijek privezati uz Fordove tvornice kako bi mu se isplatio novac uložen u njihovo školovanje i radnu obuku i kako bi mu se isplatilo još jednom, za trajanja radnog vijeka njegovih radnika... Morao ih je napraviti jednako ovisnima o zaposlenju u *njegovoj* tvornici i prodaji svoga rada *njenom* vlasniku kao što su on sam i njegovo bogatstvo i moć ovisili o tome da ih zapošljava i iskorištava njihov rad (Bauman, 2011, 141-142).

Ovakve spone radnika i poslodavaca polako su nestajale te se od

² Sporazum iz Bretton Woodsa je podrazumijevao otvaranje nacionalnih ekonomija čiji je protekcionizam doveo do svjetskih ratova, podsticanje međunarodne trgovine upravljene prema striktno određenim pravilima i postavljanje međunarodnih institucija koje će u kasnijem periodu imati izuzetno značajnu ulogu, dok je državama ostavljeno na volju da određuju propusnost svojih granica i postavljaju pravila vlastitog dvorišta (Steger, 2007, 37-38).

“braka” prešlo na “kohabitaciju”. Kao što je već navedeno, hegemonija podrazumijeva postavljanje države kao modela koji druge države oponašaju, što se iz prednosti pretvara u nedostatak. Ugledajući se na SAD, Japan i Njemačka su stvorile ekonomske modele koji su potkopali dominaciju američkog kapitala u proizvodnoj sferi. Ubrzo je period “kapitalističkog blagostanja” postao period turbulencija. Američko tlo je obilježeno rasnim problemima, usponom vojno-industrijskog kompleksa, a безусловna zaštita kapitalizma, čak i po cijenu rušenja demokratskog poretka, potkopavali su američki legitimitet i poziciju. Internacionalno, dolazilo je do sve veće inflacije, problema prekomjerne potrošnje (u trci naoružavanja i na socijalne izdatke) i pojave krize kapitalizma (Harvey, 2003, 57-61). To je definitivno bio kraj *hardverskog* kapitalizma i od tada je svijet počeo živjeti u *fluidnom* dobu neoliberalnog ekonomskog modela.

3.0 Neoliberalizam i nova forma imperijalizma

Potresi koji su srušili Bretton Woods podarili su nova pravila ekonomije. Došlo je do provedbe ideja koje su teorijski formulirane nekoliko decenija prije svoje praktične primjene. Neoliberalizam, kako je nazvana nova političkoekonomska doktrina/ideologija, zastupa tvrdnje da se individualna sloboda najbolje može osigurati deregulacijom tržišta i podsticanjem privatnog poduzetništva u kojem će intervencija države biti svedena na minimum. Država je zadužena da upotrijebi svoje mehanizme kako bi kreirala institucionalnu podlogu u kojoj bi se akumulacija kapitala mogla odvijati. Međutim, mimo toga, država ne treba dalje intervenirati, i to iz dva razloga: prvo, ona ne može kontrolirati tržište i protok kapitala, jer sama ne može posjedovati dovoljno informacija za adekvatno procjenjivanje prilika, te je to u nadležnosti onih čija egzistencija od toga zavisi – poduzetnika; drugo, uvijek postoje grupe koje će državni intervencionizam usmjeriti u pravcu postizanja partikularnih interesa (nešto što su, ironično, zagovarači ove doktrine činili) (Harvey, 2005, 2).

Od 1970-ih pa do danas, sve veći predjeli svijeta su uvučeni u pravila nove ekonomije. Najznačajnije političke ličnosti u provedbi ove ideologije bili su Ronald Reagan i Margareth Thatcher, dok je i reforma Federalnih rezervi Paula Volckera imala itekako značajnu ulogu. Ipak, sloboda nije ostvarena, već je poredak postajao nestabilniji, a koncentracija bogatstva i blagostanje postali su “luksuz” nekoliko država, odnosno njihovih elita. Svjetski deregulirano tržište omogućilo je najkrupnijim

ekonomskim igračima neometano traganje za povoljnim poslovnim prilikama i dotad neviđenu koncentraciju kapitala i moć bankarsko-korporativnog sektora najmoćnijih država. Takav rasplet događaja samo je demaskirao stvarnu namjenu ove doktrine – povratak moći ekonomskoj eliti.

Harvey tvrdi da je teorijsko-utopistička zamisao neoliberalizma bila postizanje blagostanja i individualne slobode, međutim, praktično i zbiljski ona je bila sredstvo vraćanja moći ekonomskoj klasi (Harvey, 2005, 19). Državni intervencionizam doveo je ekonomsku elitu u izuzetno težak položaj gdje je opadala profitna stopa, te je ona u neoliberalnim načelima vidjela rješenje za svoje nedaće. Neoliberalne ideje služile su da se obnovi njihova moć, ali je to sve bilo neophodno maskirati idealima slobode i obuhvaćati sva ta opća mjesta pomoću kojih je šira populacija mogla biti namamljena. Kako je već postojala velika doza netrpeljivosti usmjerena prema korporativnom sektoru, ali još važnije, državi, moralo se brzo reagovati, da slučajno konkurentske ideje ne bi prevladale.³ Nezadovoljstvo prema državi iskoristilo se kao oružje protiv državnog intervencionizma, omogućivši plodno tlo za deregulaciju kapitala i tržišta. Kapital se oslobodio legislativnih ograničenja i kontrole putem državnih organa. Ekonomija je “individualizirana” i prepuštena stihijskom razvoju u kojem svako odgovara za sebe. Jednom oslobođen kontrole, uz razvoj novih organizacionih strategija i informacionih tehnologija, kapital je prevazišao prostorno-političke granice i oslobodio se svakog vida odgovornosti.

Ekonomska transformacija najprije je postavila finansijski sistem u prvi plan. Kako je američka hegemonija u okviru proizvodnje opadala usponom Japana i Njemačke, bilo je neophodno upotrijebiti druge načine kako bi se prijašnji položaj dominacije vratio. SAD su bile u najpovoljnijem ekonomskom položaju nakon Drugog svjetskog rata. Finansiranje ratnih operacija savezničkih snaga stavilo ih je u izuzetno povoljan položaj, a sporazum iz Bretton Woodsa postavio je američki novac u najbolju poziciju. Zlato je odbačeno kao materijalna baza dolara i počelo se živjeti u svijetu dematerijalizirane valute. Finansijske institucije i kreditni sistemi postali su baza nove ekonomije te je izvoz kapitala postao učestaliji i veći nego ikad. Bankarski sektor postao je izuzetno moćan te su međunarodne

³ U to vrijeme popularnost socijalističkih ideja rasla je čak i u SAD-u, području gdje su takva načela regulacije socioekonomskih pitanja oduvijek najmanje bila na snazi (Harvey, 2005, 14-15).

finansijske institucije ucjenama i prisilom otvarale tržišta tamo gdje bi se druga strana usprotivila.⁴ Deregulirani finansijski sistem riješio je problem inflacije, ali je postalo jasno da je količina fiktivnog kapitala ipak ogromna. Pošto bi obračunavanje s najjačim ekonomskim akterima predstavljalo izuzetno težak poduhvat za države ovisne o kapitalu tih aktera, bankovni sektor postao je nešto što se pod svaku cijenu moralo zaštititi. Država je refundiranjem gubitaka putem poreza ili iz vlastitih rezervi igrala najznačajniju ulogu u njegovoj protekciji (Harvey, 2010, 30-31). Ubrzo je američka strategija postala glavnim metodom postupanja i drugih aktera. Tako su američke, njemačke i japanske finansijske elite postale glavnim pogonom i tlačiteljem cijeloga svijeta.

Kako je ekonomski poredak postao ovisan o kreditiranju, fiktivni kapital neprestano se uvećavao. Zavladao je dužničko ropstvo i sve veći broj zemalja nije moglo otplatiti svoja dugovanja. Takva situacija je iskorištena u svrhu širenja neoliberalizma. “Strukturalna prilagodba”⁵, kako je nazvan niz institucionalnih reformi, podrazumijevala je otpisivanje duga u zamjenu za prilagodbu vlastitog sistema u skladu s principima neoliberalizma, omogućivši time neometan ulazak krupnog kapitala. “Akumulacija oduzimanjem”⁶, koja je podrazumijevala privatiziranje zajedničkih dobara i usluga (poput vode, zemljišta i sl.) i otvarala mogućnost stranom kapitalu da po niskim cijenama uzima materijalne vrijednosti dužničkih zemalja, proizvodila je visoke stope siromaštva dok je uporedo omogućavala profitabilnu realizaciju privatnom kapitalu. Naziv potpoglavlja u knjizi *New Imperialism* pogađa suštinu priče – akumulacija oduzimanjem je sama po sebi forma imperijalizma, aktivnost koja stvara prilike akumulacije kapitala, nove mogućnosti ostvarivanja profita i jačanja dominantnih slojeva (Harvey, 2003, 180-181).

Takvim praksama nacionalno obojeni trustovi o kojima je Lenjin govorio postali su istinski transnacionalni. Svijet je postao poprište najtečaja transnacionalnih korporacija, s njima povezanih banaka i među-

⁴ Harvey ističe američku dominaciju nad MMF-om (Harvey, 2003, 77).

⁵ “Vašingtonski konsenzus”, kako je nazvan čitav niz tačaka koje države radi kompenzacije duga moraju učiniti, prema Stegerovom mišljenju jedna je forma kolonijalizma (Steger, 2007, 52).

⁶ “Akumulacija oduzimanjem” podrazumijeva koncept Marxove primitivne akumulacije i mehanizme pomoću kojih država oduzima zajedničke posjede i stvara uslove njihove privatizacije. Svi mehanizmi koje Marx navodi i danas su prisutni, samo nadopunjeni finansijskim operacijama i konceptom “autorskih prava”, kao u slučaju određenih patenata, iako proizvedenih u sklopu kolektivnih institucija (Harvey, 2003, 145-148).

narodnih finansijskih institucija. Država kao politička forma pokleknula je pred kapitalom i postala je instrument ekonomske elite. U svemu tome radnici su najviše ispaštali. Privatizacijom privrede i ulaskom seoskog stanovništva i žena u procese rada pravila se “velika industrijska armija rada”. Radnički pokret, iscjepkan kulturološkim razlikama u individualiziranom društvu, nije imao snage za kolektivnu akciju. Mobilnost kapitala postala je sredstvo ucjene država i radničkih pokreta. Države su nastojale zadržati kapital pravljjenjem bolje biznis-klime, a prijetnja bijegom smanjivala je i radničke plate. Međutim, plate u potrošačkom društvu ne smiju biti isuviše niske jer bi se tako spriječilo “potrošačko ludilo”, pa je mobilnost kapitala imala i dodatnu ulogu. Prenošenjem postrojenja u dijelove svijeta s jeftinijom radnom snagom omogućeno je da u centru svjetskog tržišta plate ostanu na zadovoljavajućem nivou ne narušavajući zacrtanu stopu konstantne dobiti. To se postiglo snižavanjem troškova proizvodnje putem jeftinije radne snage i zaobilaženjem zakonskih okvira koji su dosta “popustljiviji” u niskorazvijenijim zemljama⁷ (Volerstin, 2005, 9). Ipak, plate nisu mogle konstantno rasti, tako da se pribjegli finansijalizaciji svakodnevnog života. Sistem kreditnih kartica i kreditiranja postao je uslovom opstanka za stanovništvo, čime je dužničko ropstvo sprovedeno i na makro i na mikro nivou (Harvey, 2010, 17). Polako ali sigurno, emancipacija kojom su se neoliberalni zagovarači dičili postala je sofisticirano robovlasništvo koje je sve više dovodilo do ekonomske bipolarizacije stanovništva.

Ipak, neko bi mogao reći da to nije tolika nesloboda kakvom se želi predstaviti, ali ovdje se govori o suštinskim emancipacijama i ekonomskoj neovisnosti koja je pretpostavka stvarne slobode. Formalnopolitičke i ekonomske postavke daju mogućnosti za stvarno slobodno djelovanje: prve garantiranjem državnog aparata o jednakosti prava i zakonskim odredbama i sankcijama glede njihovog kršenja; ekonomska ra-

⁷ Wallerstein je stava da ovaj trend premještanja postrojenja ima svoj kraj i da je to strukturalno protivrjeđe kapitalizma. Stopa profita se, prema njegovom mišljenju, smanjuje iz nekoliko razloga, a jedan se upravo tiče premještanja postrojenja u zone s jeftinijom radnom snagom. Nakon određenog vremena radnici traže povećanje plata i zbog obuzdavanja nemira to se mora i učiniti; s druge strane, neko mora moći i kupovati proizvode, a to podrazumijeva ili veće plate ili smanjenje troškova proizvodnje, a takve nedaće se rješavaju premještanjem postrojenja. Problem je u tome što je tih područja s jeftinijom radnom snagom sve manje i manje, jer i u tim predjelima radnici nakon određenog vremena traže povećanje plata. Danas je taj problem prisutniji nego ikada i postrojenja u “jeftinijim oblastima” u budućnosti će naići na isti problem, s iznimkom da neće imati gdje pobjeći (Volerstin, 2005, 55-57).

vnopravnost, s druge strane, podrazumijeva da ekonomski neovisni akteri sami mogu odlučivati o svom položaju. Ujedno, ravnopravnost u tom polju sprečava osnaženje aktera i stjecanje ogromne količine društvene moći izgrađene na toj ekonomskoj podlozi, koja će dopustiti kršenje formalnopolitičkih garancija i eksploataciju prosječnog čovjeka. Sloboda o kojoj neki govore je sloboda življenja, sloboda životnih stilova koja je opet otišla u krajnost. Komodifikacija i zanemarivanje načela vrijednosti i vrlotovitog života doprinijelo je zloupotrebi takve slobode te opadanju i propadanju vrijednosti, tako da danas na američkom tlu univerzalni simbol potpunog zla – đavo – ima svoju crkvu. Nisu li te odvratne zloupotrebe pokazatelj potpune propasti vrline? Komodifikacija društva i neprestano traganje za profitom je omogućilo pretpostavke da se vrlina izgubi. U slobodi, kojom se mnogi diče, postoje ozbiljne zloupotrebe: danas je sve dopušteno!

Padom komunizma kapitalistički poredak se počeo vraćati u svoju agresivniju fazu. Kako je konsolidacija putem zajedničkog neprijatelja nestala, turbulencije izazvane finansijskim nestabilnostima i bankrotima država nadopunjene su nestajanjem američke hegemonije. Otvaranje kineskog tržišta koje je riješilo problem prekomjerne akumulacije i dalo profitabilnu realizaciju kapitala proizvelo je novog jakog aktera – Kinu. Azijska kriza 1998-1999. obilježena je prenosom kapitala u zapadne predjele, čime se zadao veliki udarac istočnim prostranstvima, dok je svjetska ekonomska kriza 2008. bacila neoliberalni kapitalistički poredak na koljena. Legitimnost sistema je počela slabiti, a posebice je narušena time što su države koje nisu u potpunosti usvojile neoliberalna načela, poput Kine i Indije, bolje podnijele ekonomske potrebe. Slabljenje američke pozicije i time nestajanje pogodnosti koje je američki kapital od toga imao pokrenuli su agresivnije aktivnosti, pri čemu je rat u Iraku bio najočigledniji primjer. Prikriveni “retorikom oslobođenja”, takve ratne operacije bile su motivirane kontrolom naftnih rezervi ključnih za usmjeravanje globalne ekonomije (Harvey, 2003, 12-25). Brexit je pokazao manjkavost prenamaglašavanja ekonomske aktivnosti i povezanosti na račun one političke koja je stavljena u drugi plan,⁸ a geopolitički odnosi obilježeni su vidljivim, agresivnim istupima velikih sila. Vojno-politički slabije zemlje postale su poprište interesa najmoćnijih država grupiranih u savezničke tabore (oživljavajući ponovo praiskonski spor Istoka i Zapada), praveći

⁸ Habermas je upozoravao na zanemarivanje političke povezanosti Evropske unije (Habermas, 2011, 40).

slično stanje kao pred Prvi svjetski rat. Međutim, ovdje do direktnog sukoba ne smije doći, a tragično je što je vjerovatno jedini razlog za “svjetski mir” oružje za masovno uništenje.

Nažalost, turbulencije nisu dovele do radikalnih promjena. Neoliberalizam i dalje vlada kao dominantna i neupitna političkoekonomska ideologija, a Lenjinovo predvečerje opće socijalističke revolucije bilo je zapravo svitanje novog oblika kapitalističke vladavine. Tako su karakteristike klasičnog kapitalističkog imperijalizma samo ispunjene različitim sadržajem u doba ovog novog.

1. FORMIRANJE I VLADAVINA MONOPOLA: Deregulacijom tržišta omogućena je nikad veća koncentracija kapitala u rukama transnacionalnih korporacija i najjačih finansijskih institucija.
2. VLADAVINA FINANSIJSKOG KAPITALA: Finansijsalizacijom tržišta i svakodnevnog života bankarskom sektoru su omogućene raznovrsne finansijske mahinacije i mogućnosti diktiranja društvenih tokova.
3. DOBIVANJE NA ZNAČAJU IZVOZA KAPITALA: Krediti i finansiranje postali su osnova svjetske privrede.
4. PODJELA SVIJETA OD MEĐUNARODNIH TRUSTOVA: Svjetsko tržište postalo podijeljeno je između transnacionalnih korporacija i s njima povezanih finansijskih institucija.
5. ZAVRŠETAK PODJELE TERITORIJA PLANETE OD NAJKRUPNIJIH KAPITALISTIČKIH DRŽAVA: Države motivirane kapitalističim interesima današnju dominaciju nad teritorijom provode ratom protiv terora i despotizma, ili instaliranjem poslušničkih režima.

4.0 Država – instrument kapitalističkih elita

Obnavljajući klasnu moć, neoliberalizam je proizveo širu sferu utjecaja ekonomskih elita uvećavši mogućnost prisile koju su od ranije posjedovale. Podjela društvene moći, koju je C. Wright Mills dao analizirajući američko društvo, na ekonomsko-korporativni, državno-politički i vojni sektor nije više posve adekvatna ni unutar američkog konteksta, a niti internacionalno (Mills, 2000, 6). Disbalans koji se stvorio samim postavkama ekonomskog sistema kazuje da je *oligarhizacija* imanentna kapitalizmu i njegovom načelu slobodnog poduzetništva. Iz kapitalističkog

natječaja izrastaju jaki akteri koji su koncentrirali moć u okvirima slobodnog poduzetništva, što se projicira kao zaslužena i pošteno osvojena pozicija. Ipak, ekonomija je od svojih začetaka ozbiljno shvatila Machiavellija, te se uvijek pribjegavalo različitim sredstvima za ostvarenje zadatih ciljeva, potkopavajući konkurenciju na različite načine, dozvoljene i nedozvoljene. Još važnije, i tokom čina *primitivne akumulacije* uvijek postoje akteri koji su, iz različitih razloga, u boljim startnim pozicijama i mogu mnogo bolje iskoristiti situaciju od drugih kojima objektivne okolnosti ne dopuštaju isto da učine. Na taj način dolazi do stvaranja dominantnih regija i uske elite. Neoliberalizam je samo taj proces radikalizirao.

Anthony Giddens je u *Odbjeglom svijetu* isticao prenaplašenost korporativnog utjecaja. Međudržavni naponi i određene organizacije mogu obuzdati njihovu samovolju te prema tome korporacije danas zapravo moraju biti opreznije nego ikad (Giddens, 2005, 17). Ipak državne prakse i razvitak tendencija koje su opisane u prethodnom poglavlju govore suprotno. Međutim, Giddens je bio u pravu rekavši kako politička sfera i dalje ima svoju određenu težinu. Korporacije ne mogu zamijeniti države, koje i dalje imaju monopol na aparate prisile i kontroliraju određeni teritorij sa prirodnim i ljudskim resursima (Giddens, 1999, 74-75). (Neo)liberalni poredak je samo teorijski odvojio ove dvije sfere. Država štiti i širi granice poretka. Zbog toga korporacije trebaju državu, jer same nisu u mogućnosti da kontrolišu aspekte teritorijalne logike, niti bi dobile legitimitet da to čine. Marx je bio u pravu kada je rekao da je država tvorovina koju buržuj stvaraju radi zaštite vlastitog vlasništva i interesa (Marx, 1975, 76-77).⁹

Neoliberalna država ima svoje teorijske i praktične protivrječnosti. U praksi, ona je zastupnik kapitalističkih interesa, što je dokazivala svojim postupcima koji su uvijek u sukobima između povoljne biznis-klime i stabilnosti finansijskih institucija, s jedne strane, i individualnih sloboda i demokratskog poretka s druge, davali uvijek podršku ekonomskim interesima (Harvey, 2005, 70-71). Dokaz tome je i sama provedba neoliberalnih reformi koje su oslabile moć rada i podigle stepen siromaštva. Načini na koji su najmoćniji državni aparati zapadnog kapitalističkog bloka, onoga koji se diči svojom demokratijom (SAD, Njemačka i Japan), upregnuti su sljedeći:

⁹ Harvey, referirajući se na Hannah Arendt, ističe da buržoazija neprestanom akumulacijom kapitala traži neprestano uvećanje državne moći radi zaštite imovine, te je buržoaska povijest upravo povijest tog procesa (Harvey, 2003, 34).

1. UCJENA POLITIČKIH SILA: Mobilnost kapitala bilo je sredstvo putem kojeg su se mogli ostvarivati veći profiti i smanjivati plate radnicima. Države su ušle u natječaj pravljenja bolje biznis-klime jer moć države ovisi o kapitalu. Mimo toga, kao što G. William Domhoff ističe analizirajući korporativnu dominaciju u SAD-u, politički lideri ne žele dopustiti odlazak kapitala zbog nezadovoljstva povodom loše ekonomske situacije koje bi se usmjerilo prema njima i ugrozilo njihovu poziciju, te označilo prijevremeni kraj mandata (Domhoff, 2013, 39).
2. POJAČANO PRISUSTVO BIZNIS-SLOJA U POLITICI: Mnogi ljudi iz biznis-sektora odluče učestvovati u politici i kandidirati se za visoke funkcije, pogotovo u SAD-u, iako rjeđe u Njemačkoj (ali ipak pojava koja je i u toj zemlji zastupljena) (Hartmann, 2006, 94-95). Ovi ljudi formalno napuštaju svoje pozicije u biznis-sektoru pri preuzimanju političkih funkcija, ali zadržavaju bliske veze sa svojim suradnicima i nerijetko se vraćaju na stara poslovna mjesta kada im mandati isteknu. Dakle, tu postoji blizak odnos i mogućnost zloupotrebe državnog aparata u partikularne svrhe. Najnoviji primjer ove vrste je Donald Trump.
3. UTJECAJ NA IZBORE VLADAJUĆIH POZICIJA: Pored toga što članovi biznis-sektora učestvuju u politici, oni se također skrbe da generalno kontrolišu izbore svih važnijih pozicija u političkom sektoru. Tako je finansiranje izbora postalo izuzetno važno sredstvo u postizanju uspjeha u izbornim kampanjama u Japanu i SAD-u (Hartmann, 2006, 99). U posljednjih nekoliko decenija izdaci na određenu političku poziciju konstantno su rasli i postizanje uspjeha ovisi od velike količine novca. Domhoff ipak tvrdi da je potenciranje ovih tendencija, kada su SAD u pitanju, itekako bitno, ali ne i presudno (Domhoff, 2013, 146-151). Autor ističe da na izbore utječu i drugi faktori, ali kazuje da novac bogatih donatora ipak predstavlja važnu pretpostavku za uspjeh. Veće količine novca podrazumijevaju i veću mogućnost promoviranja političkih ideja, a u svemu tome izabrani kandidati osjećaju jednu vrstu duga koji moraju "otplatiti" činjenjem ustupaka. I to se ne odnosi samo na određene kandidate, već su dvije američke stranke ovisne o korporativnom novcu.¹⁰

¹⁰ Chomsky tvrdi da su dvije stranke u SAD-u dvije frakcije biznis-stranke (Chomsky, 2008, 22).

4. **UTJECAJ NA PLANIRANJE POLITIKE:** Planiranje politike vrši se na različite načine. To može uključivati ili javne ili tajne konsultacije s državnim zvaničnicima. Čelnici korporacija susreću se s političkim liderima na formalnim ili neformalnim sastancima iznoseći svoje zahtjeve, što im je omogućeno zahvaljujući prethodnim stavkama, čime se vlada pretvara u tijelo koje je “zatrovano” novcem (Harvey, 2005, 76-78). Michael Hartmann, s druge strane, naglašava veliki utjecaj lobiranja, čime su sve češće državni postupci inicirani takvim činovima (Hartmann, 2006, 98), dok je Domhoff u detalje opisao kako proces planiranja politike teče u onome što on naziva mrežom planiranja politike (*policy-planning network*) (Domhoff, 2013, 76-79), putem provedbe specijalnih interesa (Ibid, 164-147) i u samom činu kreiranja politike (*policy-making proces*) (Ibid, 168-174). Pod prvim, autor podrazumijeva mrežu neprofitnih organizacija poput fondacija koje doniraju novac obrazovnim i odgojnim ustanovama, rjeđe direktno političkim skupovima, što potom omogućava formiranje ideja i oblikovanje svijesti; trustove mozgova (*think-thanks*) koji kreiraju ideje, članke, izvještaje i knjige dostupne široj javnosti, ali i formalnim kreatorima politike, čime finansiranje i vođenje takvih organizacija omogućava naizgled nepristrasni znanstveni napor, koji služi kao orijentacija i ispodručje političkim liderima u snalaženju u kompleksnim državnim pitanjima; i posebno političke diskusije pod nadzorom biznissektora koje omogućavaju direktno sučeljavanje eksperata iz raznih polja, političara i predstavnika ekonomske elite, u kojima se artikuliraju interesi i postavljaju smjernice za političko djelovanje. Provedba specijalnih interesa uveliko je slična situaciji koju su Harvey i Hartmann opisali te podrazumijeva formalna, ali češće neformalna susretanja u kojima biznis-sektor iznosi svoje zahtjeve i lobira nudeći u zamjenu za ustupke finansijsku podršku i korisne informacije. Što se postupka kreiranja politike tiče, to je zapravo susret i djelovanje različitih savjetodavnih tijela i organizacija u kojima se artikuliraju interesi.
5. **OSTALI DOPRINOSI:** Podrška biznis-sektora budućim političkim liderima ogleda se i u kupovini njihovih nekretnina iznad stvarne vrijednosti, mogućnostima zaposlenja u poslovnom sektoru, pogotovo u odvjetničkim uredima, kada politički mandati isteknu, i plaćanju za javne govore na određenim skupovima

koje ekonomska elita održava, sve u cilju stjecanja pozitivne finansijske pozicije koja će omogućiti fokusiranje na političku karijeru. Time se kandidat “kupuje” te kasnije služi interesima ekonomskih elita (Domhoff, 2013, 155-157).

Na ove načine ekonomske elite vrše konsolidaciju svoje pozicije unutar država i pokreću političke aparate na sprovedbu imperijalizma, kada sfera interesa prevazilazi okvire određene nacionalne države, što će uvijek postojati dok je kapitalizam na snazi. Neprestana kapitalistička aktivnost proizvodi u konačnici problem prekomjerne akumulacije, pri čemu su imperijalističke prakse najbolji način njenog prevazilaženja. Dominantne regije, poput Silikonske doline, Rurske oblasti, ili čak pojedinih gradova kao finansijskih “prijestolonica” svijeta, time postaju centri odlučivanja i podvrgavaju druge države svojim pravilima. Oni koji su odbijali da “sarađuju” nailazili su ili na finansijske restrikcije bez kojih globalni, a time ni lokalni ekonomski poredak ne može funkcionisati, ili su, ukoliko bi na neki način tvrdoglavo odbili naredbe, dobili demonstraciju vojne moći (Bauman, 2011, 180), što je uostalom, prema mišljenjima nekih autora, bio slučaj sa područjem bivše Jugoslavije.¹¹ Ipak, Harvey tvrdi da je takav rasplet događaja moguć samo u onim zemljama koje su već zahvaćene određenim unutrašnjim institucionalnim krizama. Autor navodi da postoje konkretni primjeri zemalja koje su odbile neoliberalne reforme, čime takvi pritisci nisu toliko svemoćni koliko se zapravo misli. Prije se tu radi o savezništvu vanjskog utjecaja i želja unutarnjih elita koje profitiraju “strukturnim reformama”, uvećavajući vlastiti utjecaj na svome lokalnom području u zamjenu za poslušnost prema carevima modernog svijeta: Ponekad se čini da MMF samo preuzima odgovornost za djelovanje koje interne klase žele svakako da učine. (Harvey, 2005, 117)¹²

¹¹ Bauman u *Tekućoj modernosti* govori o raspletu u Jugoslaviji i povezanosti logike neoliberalizma da nasilnim metodama proširi svoje djelovanje (Bauman, 2011, 181). Noam Chomsky također zastupa tu tezu smatrajući da je raspad jugoslovenskog društva proizšao, kako on tvrdi, iz naturenog ili jednostavno primljenog neoliberalnog modela koji je potom doveo do kasnijih dešavanja. Dovoljno je pogledati samo euforiju zapadnog svijeta usmjerenu prema Miloševićevim postupcima kada je u početku nastojao okrenuti državu prema takvim principima (Chomsky, 2018, 63-66).

¹² Bauman u *Tekućoj modernosti* govori slijedeće o odnosu globalnog kapitala i savremenog korporativnog sektora prema državama: “Za multinacionalke (to jest globalne kompanije s raspšenim i promjenjivim lokalnim interesima i privrženostima), ‘idealni svijet’ je ‘svijet bez država ili bar svijet malih, a ne velikih država’, primijetio je Eric Hobsbawm. ‘Osim u slučaju da ima naftu, što je država manja, to je slabija i potrebno je manje novca da se kupi vlada’” (Bauman, 2011, 186).

Ipak, u konačnici, tamo gdje je to potrebno, stimuliraju se nemiri i proizvode nestabilnosti kako bi se omogućio željeni rasplet događaja, a potom se postave poslušnici koji nadziru situaciju. Ekonomski vladari ne prezaju od razaranja država i hladnokrvnog nametanja posljedica vlastitog djelovanja na žrtvina leđa.

Naravno, i korporativni utjecaj ima svoje granice. U momentima kapitalističkih i ekoloških kriza, pod pritiskom javnog mnijenja, država se suprotstavlja kapitalu. Ali sve je to kratkog vijeka, jer bankarsko-korporativni sektor ubrzo iskoristi situaciju u svoju korist. Na ruku mu ide i to što je ekonomija postala uveliko ovisna o njima, tako da država u startu osjeća gorak ukus poraza jer mora spašavati svoje robovlasnike, što se može uočiti u primjeru ekonomske krize iz 2008. godine. Korporacije, s druge strane, nerijetko naprave ustupke kako bi smirile strasti, dajući privid da je politika ipak nešto drugo od pukog teatra i obmane.¹³ Upletena u mrežu iz koje se ne može izvući, država neminovno mora nastavljati igrati prema pravilima ekonomske elite.

5.0 Transnacionalna kapitalistička klasa

Domhoff pravi razliku između ekonomske i socijalne klase: prva podrazumijeva jednaku poziciju u procesu rada; druga označava zajedničke socijalne obrasce, načine življenja i kretanje u istim krugovima (Domhoff, 2013, 10-11). Ekonomske elite podrazumijevaju sličnu poziciju na ekonomskoj ljestvici, ali i slične obrasce ponašanja. To dovodi do bliske interakcije, što potom omogućava stvaranje internacionalnih kapitalističkih saveza. Ko su zapravo ti akteri, ko su ljudi koji upravljaju ovim kapitalističkim carstvom?

Neoliberalizam je samo intenzivirao ono što je oduvijek postojalo: ni prijašnje kapitalističke klase nisu bile striktno vezane za svoju nacionalnu državu, samo je to u globalnom dobu podignuto na viši nivo. Transnacionalna kapitalistička klasa sačinjena je od izvršnih direktora najvećih korporacija (CEO), finansijera i rentijera te najviših legalnih i tehničkih operatera koji su nužni za funkcionisanje kapitalističkih aktivnosti (Harvey, 2005, 33-36). Takvi ljudi ne moraju raskidati sve konekcije s određenom državom, kao npr. konekcije s američkim državnim aparatom.

¹³ Domhoff daje primjere o uspjehu državne intervencije u periodu krize 2008. godine (Domhoff, 2013, 40).

Međutim, transnacionalni kapitalisti nikad se ne ograničavaju na jednu državu i nerijetko traže prilike u drugim zemljama, odmjeravaju šanse za uspjeh i biraju najbolja mjesta za realizaciju interesa. Harvey je njihov uspon dobro opisao:

„Neka vrsta transnacionalne klase iskrsla je, a fokusirala se na Wall Street i druge centre kao što su London i Frankfurt kao sigurna mjesta za plasman kapitala... Privilegovane klase mogle su se zatvoriti u pozlaćena geta u Bombayu, Sao Paulu i Kuwaitu dok uživaju u svojim investicijama na Wall Streetu. Samo zato što je Wall Street bio preplavljen novcem, ne znači da su Amerikanci posjedovali taj novac.“ (Harvey, 2003, 186)

Pojam “privilegovane klase” otvara puteve za dodatnu analizu. Privilegovani nisu samo direktno uključeni u rad organizacija. Postoje i viši slojevi koji su odvojeni od direktnog angažmana, ali su itekako povezani sa bankarsko-korporativnim svijetom.

Viši slojevi pretpostavljaju skupine visokog statusa i velike količine bogatstva, oni imaju specifičan stil življenja i svojim oblicima djelovanja prave distinkciju u odnosu na ostali sloj, ističući luksuz i obrasce ponašanja kao obilježje koje pokazuje njihovu superiornost. To je skupina bogatih porodica, finansijera, univerzitetskih profesora najvišeg ranga, poznatih ličnosti, asimiliranih političara i različite kreme socijalne ljestvice, ali i izvršnih direktora velikih korporacija pripojenih tim slojevima zbog svojih izuzetnih postignuća u ekonomskom polju, koji uspijevaju da pretvore ekonomsku moć u onu statusnu. Uporedo s tim, ni ovi viši slojevi ne ostaju odvojeni, niti od korporativnih niti političkih djelatnosti. Kako to Domhoff ističe, rasvjetljavajući situaciju u američkom društvu, oni posjeduju velik broj korporativnih dionica; mnoge superbogate porodice učestvuju u usmjeravanju korporacija; profesionalni menadžeri iz više srednje klase bivaju asimilirani u višu klasu (Domhoff, 2013, 42). Iz ovoga slijedi da se viši slojevi zapravo mogu podvesti pod ekonomsku elitu iz dva razloga: prvo, oni posjeduju velika bogatstva koja ih svrstavaju u najviše pozicije ekonomske igre; drugo, to su akteri koji aktivno učestvuju u ekonomskim procesima putem saučešća u vladajućim strukturama, finansiranjem ili direktnim vođenjem, iako je ovo posljednje prepušteno izvršnim direktorima. Hartmann također ističe da su interesi biznis-sektora i njihovih postupaka istovjetni s generalno višim slojevima, jer zapravo ostvaruju poreske olakšice ne samo na ekonomske djelatnosti

već i na sve članove društva s visokim primanjima ili nekretninama velikih vrijednosti (Hartmann, 2006, 102-103). Ta usko povezana skupina ima itekako razvijenu *klasnu svijest*.

Ovakve elite nerijetko su čvrsto povezane. To postižu na sljedeće načine:

1. Domhoff ističe da u SAD-u korporativni direktori bivaju usko povezani u, kako autor naziva, *korporativnu zajednicu* putem konsenzusa o zajedničkim ciljevima, neprestanim sastancima na korporativnim upravnim susretima ili drugim asocijacijama (Domhoff, 2013, 39). Tu postoje i presijecanja članova među kojima korporacije dijele zaposlene i uvode u upravne odbore članove svojih saveznika. To omogućava lakšu artikulaciju interesa i prevazilaženje nesuglasja koja mogu i koja s vremena na vrijeme iskrsavaju. Ovakva situacija nije samo na američkom tlu, nego je internacionalno raširena unutar najvećih korporacija kojima je interes da imaju stabilno tržište i koncentraciju moći protiv zajedničkih neprijatelja. To nipošto ne znači da su SAD, Japan, Njemačka i Velika Britanija nekonkurentni jedni prema drugima, već da se ove države u većini pitanja znaju solidarizirati kada je u fokusu zaštita zapadnjačkih interesa. Jednom solidarizirana zajednica može na Svjetskom ekonomskom forumu razgovarati sa različitim političarima i planirati politike koje prevazilaze okvire njihovih matičnih zemalja ili najbližih saveznika i tako širiti svoju mrežu utjecaja (Harvey, 2005, 36).
2. Pohađanje zajedničkih obrazovnih institucija unutar kojih se stječu poznanstva i grade prijateljski odnosi, povjerenje te stječe *socijalni kapital* neophodan za napredovanje unutar političkoekonomске ljestvice i prelaska iz jednog sektora u drugi (Hartmann, 2006, 94). To podrazumijeva elitne univerzitete rezervirane samo za uski sloj ljudi koji posjeduju *ekonomski kapital* da pristupe izuzetno skupim ustanovama, ali još važnije *kulturalni kapital* koji određuje ponašanje i daje predispozicije za simboličke postupke što su neophodni za uspjeh u takvim institucijama. Nerijetko je važnije imati adekvatan stil ponašanja, koji se nadležnim sviđa i koji u njemu prepoznaju osobine koje njihovi krugovi traže, nego posjedovanje samoga znanja. Stjecanje takvih normi ophođenja i sofisticiranog djelovanja pomaže kasnije pri asimilaciji u više slojeve.

3. Domhoff navodi i socijalne klubove i zajedničke institucije viših slojeva u kojima se različiti pripadnici takve skupine susreću u neformalnim okolnostima i u kojima artikuliraju interese, planiraju politiku i ekonomske poteze te grade odnose povjerenja i solidarnosti (Domhoff, 2013,43). Tako da svako ko nastoji ostvariti visoke pozicije unutar političke ljestvice biva pozvan u takve krugove ili mu putem takvih krugova biva omogućeno ili olakšano u tom naumu.

6.0 Neoliberalizam kao masovna obmana

Marx je rekao da su vladajuće misli zapravo misli vladajuće klase (Marx, 1975, 60-61). Znanje krojeno proteklih decenija uvijek se nastojalo ukomponirati u dominantne diskurse, pri čemu je u polju političkoekonomskog ustroja neoliberalizam *hegemonijski diskurs*. Širenje i navikavanje na neoliberalne ideje činjeno je na različite načine i putem državnih institucija i onih građanskog društva: od javnih političkih govora, preko medijskog djelovanja, pa sve do institucija kao što su univerziteti, škole, crkve, profesionalna udruženja. Tu su bili i trustovi mozгова finansirani bankarsko-korporativnim novcem u svrhu širenja publikacija koncentriranih na neoliberalizam i njegov značaj; “preobraćenje” intelektualaca na neoliberalni način razmišljanja; i u konačnici, dominacija nad političkim partijama i državom (Harvey, 2005, 40). Povjerenje u ekspertne sisteme (Giddens, 1998, 35) odigralo je ključnu ulogu. Simbolička moć koju intelektualci, univerzitetski profesori i mediji imaju zloupotrijebljena je u svrhu *oligarhizacije* društva.

Univerziteti su mjesta duhovnih aktivnosti i proizvodnje ideja. Znanost je još od uspona prosvjetiteljstva poimana kao emancipatorsko sredstvo. Ipak, niti ona ne može biti neovisno posmatrana od konstelacija snaga i nerijetko je zloupotrijebljena. Univerzitete finansiraju korporativne fondacije, ali korporacije i direktnim putem daju velike svote novca koji je neophodan za samo postojanje univerziteta. Iako ne sveprisutan, postoji znatan utjecaj ove vrste na kreaciju ideja ili zloupotreba simboličke moći univerziteta u partikularne svrhe. Nobelove nagrade dodijeljene Fridrichu Von Hayeku i Miltonu Friedmanu, jednim od tvoraca neoliberalne doktrine, pokazatelji su kako je neoliberalizam zadobio tako lako legitimitet među akademskom zajednicom, pa i šire. Naravno, te Nobelove nagrade nisu *vrijednosno neutralne*. One su finansirane od švedske

bankarske elite, čime se potvrđuje heteronomnost znanosti i s njom povezanih institucija (Harvey, 2005, 22).

Medijska aktivnost je od ključne uloge za propagiranje ideja na najveći broj ljudi. Glas medija dolazi puno lakše do običnog čovjeka nego znanstveni napori. Tako su neoliberalne ideje omasovljene. Ipak, na medijima se lako može uvidjeti kako povjerenje u ekspertne sisteme zavisi i mijenja se u skladu s iskustvom (Giddens, 1998, 93-94). Povjerenje u medije se narušilo i šira populacija polagano gubi vjeru u njihovu neutralnost. I dalje je njihova moć ogromna, samo u određenoj mjeri smanjena, što zbog dokazivanja određenih manipulacija, što zbog dostupnosti veće količine informacija putem interneta, koji je preuzeo vodeću poziciju u oblasti elektronskih medija i koji je slobodniji od korporativnog utjecaja i daje mogućnosti slobode objavljivanja sadržaja (iako se ta sloboda zloupotrebljava u objavljivanju različitih odvratnih sadržaja). Ipak, najpopularnije medijske kuće, prisutne i na internetskim valovima, igraju i dalje ključnu ulogu i većinom su prvi izvor iz kojeg se traže izvještavanja o aktualnim dešavanjima. Situacija je i dalje maglovita i ide na ruku "proizvođačima istine". Ako neko posumnja u priče koje su servirane i uobličene te iskoristi mogućnost koju internet pruža u potrazi za alternativnim izvorima informacija, naići će na situaciju, kako Francis Bal navodi, gdje se višak informacija pretvara iz prednosti u nedostatak (Bal, 1997, 50-51). Pretrpanost sadržajem onemogućuje spoznavanje onog šta je istina, te njeno pronalaženje iziskuje veliki napor za koji većina ljudi nije zainteresirana. Medijska propaganda, kombinirana s drugim sredstvima, daje ogromnu prednost vladajućoj eliti. Chomsky je taj stepen važnosti ovako opisao: "Propaganda za demokratiju je ono što je toljaga za totalitarnu državu" (Chomsky, 2008, 16).¹⁴

Kulturna industrija je pojam koji je skovala kritička teorija društva. Ona je time potencirala da su kulturna dobra provedena u sferu potrošnje, proizvedena u skladu sa principima industrijskog rada i iskorištena u svrhu profita. Utjecaj kulture kao *opijuma naroda* je itekako velik. To je i najveći utjecaj koji kroz različite izvore navikava stanovništvo da živi onako kako odgovara za održavanje *statusa quo*. Theodor Adorno i Max Horkheimer su još prije više od sedamdeset godina ukazivali na snagu takvih manipulacija, ističući kako je pojavom ton-filma omogućeno re-

¹⁴ Chomsky ističe da je rat u Iraku mobiliziran medijskim propagandnim djelovanjem, gdje je zemlja Trećeg svijeta, koja uz podršku velikih vojnih sila nije uspjela pobijediti revolucijom desetkovani Iran, predstavljena kao država koja teži svjetskoj imperiji (Chomsky, 2008, 53).

produciranje zbilje: navikavanje ljudi da je svijet u kojem žive prirodno dat i jedini realan¹⁵ (Adorno, 1989, 132). Danas su manipulativni potencijali podignuti na viši nivo. Masovna kultura je pronašla i nove mehanizme i lakše širi svoje sadržaje. Isti autori razlažu i problem *pseudo-individualnosti* i oblikovanja sopstva pomoću takvih sadržaja te homogenizaciju misaonih tokova stanovništva. Niko ne dovodi u pitanje filozofiju upravljanja i ne traži alternativnu koncepciju samome društvenom poretku. A i sama moć akcije je ograničena individualizmom. Savremeni čovjek je naučen kroz mehanizme obrazovanja i kulturne industrije da se trebaju gledati samo svoja posla i da je kolektivno stremljenje interesima, odnosno ujedinjenje i zajednički napor, na uštrb individualnih sloboda i da kao takvo treba biti odbačeno (Bauman, 2011, 67). Biti slobodan podrazumijeva odbaciti bilo kakvo kolektivno uporište.

Bilo je potrebno legitimirati i društvenu nejednakost i postaviti ekonomske razlike kao produkt individualnih neuspjeha. U društvu nejednakih startnih pozicija individualni neuspjeh pripisivan je nedovoljnom individualnom naporu, ne uzimajući u obzir društvene okolnosti. Elite su svoje mjesto zaslužile, one su to svojim naporima ostvarile, odjekuje dominantnim diskursima. Stekao se utisak da su sve pozicije svima otvorene, samo je neophodno uložiti dovoljno truda, pa je tako etika individualne odgovornosti postala ideologijom. Društvo je postalo atomizirano i oblikovano da ne vidi alternative. Time je, u konačnici, neoliberalizam postao masovna obmana.

Morala su postojati i opravdanja imperijalističkih praksi. Wallerstein navodi tri legitimacije svjetskog sistema i načina na koji se isti širio: pravo na intervenciju, orijentalizam, znanstveni univerzalizam (Wallerstein, 2006, 71-78):

1. Pravo na intervenciju, metod koji je već odavno počeo slabiti, ali ipak i danas može poslužiti svrsi, podrazumijeva da određena sila ima pravo ili je čak pozvana da djeluje u svrhu civiliziranja i donošenje pravde na određeno područje. Rat u Iraku bio je opravdan pod ovakvom retorikom.

¹⁵ Utjecaj masovne kulture, kada je američko društvo u pitanju, Chomsky opisuje na sljedeći način: "Ostatak populacije bi trebao da bude lišen ikakvog oblika organizovanja, pošto organizovanje samo uzrokuje nevolje. Oni bi trebali da sede sami ispred televizora i puštaju da im se u glavu usadi poruka koja kaže da je jedina vrednost u životu imati više komfora ili živeti kao te bogate porodice iz srednje klase koje gledaš i imati fine vrednosti kao što su harmonija i amerikanizam. To je sve što postoji u životu" (Chomsky, 2008, 21).

2. Orijentalizam je nastao sa zahtjevom kako opravdati intervenciju prema visokim civilizacijama koje je Zapad htio podrediti sebi. Princip civiliziranja nije bio adekvatan, pošto su to bile velike civilizacije, pa se pribjeglo suptilnijem metodu: sva ta prostranstva visokih kultura nisu mogla sama sebe modernizirati, jer niti u jednoj nije pronađen obris modernosti, pa je zapadni svijet pozvan da to učini za i umjesto njih. U današnje vrijeme ovaj pristup poprima formu sukoba civilizacija i ogleda se u retorici prilagođavanja istočnog svijeta zapadnim standardima koji se promatraju nedvojbeno ispravnim.
3. Znanstveni univerzalizam je retorika moći koja se poziva na objektivnost znanosti i njenu nepobitnu istinu. Pod krinkom takve objektivnosti navode se koncepcije koje idu u korist kapitalističkim vladarima. Ipak najvažnija stavka je načelo zasluga koje bilo da je primijenjeno ili na države ili na individue tvrdi isto: svi društveni položaji su svima dostupni i pristupanje njima zahtijeva određene vještine koje su svima dostupne. Tako da oni koji su superiorniji, na tu su visinu stigli svojim zaslugama i jednostavno su prikupili vještine koje drugi iz nekog razloga nisu, ali ti razlozi nipošto nisu strukturalna ograničenja ili bilo koja društvena protivječja.

Ove ideje diseminirane su kroz obrazovne institucije, medijsko djelovanje i popularnu kulturu i stimulirale su kolektivno „ludilo“ koje je bilo neophodno za inostrane avanture, a stimuliraju ga i danas. Pristanak na njih je daleko manji nego na početku ovog procesa, ali je i dalje isuviše velik da bi mogao dovesti do značajnijih promjena.

7.0 Zaključak

Formalno ustrojeno demokratsko društvo ugroženo je usponom uske ekonomske elite, glavnih rukovodilaca bankarsko-korporativnog svijeta, koja koristeći moć dobivenu akumulacijom kapitala uspijeva podvrgnuti političku sferu svojim željama. Takav rasplet događaja omogućen je postavkama samoga sistema utemeljenog na privatnom vlasništvu i slobodnom poduzetništvu, koji je prepustio ekonomsko polje stihijskom razvoju. Nejednake startne pozicije i sveopća konkurencija koja ne bira sredstva za ostvarenje ciljeva proizveli su uske slojeve koji su uspjeli steći

kontrolu nad državnim aparatima. Neoliberalizam je samo pomenuto podigao na viši nivo zbog deregulacije tržišta i davanjem mogućnosti neometanog kretanja kapitala.

Ekonomске elite mehanizmima kao što su: ucjena političkih sila prijetnjom bijega kapitala, vlastitim prisustvom u državnim aktivnostima, kontrolom izbornih pozicija i drugim doprinosima proizvele su okolnosti u kojima je njihova pozicija uveliko zaštićena. Prema tome, poredak je ustrojen u skladu s principima neprestane akumulacije kapitala, koja za neprestani protok kapitalističke aktivnosti mora primjenjivati imperijalističke prakse. Problem pretjerane akumulacije i težnja da se eliminiira konkurencija podstakla je ekonomsku elitu da putem najmoćnijih država eksploatira široka prostranstva. Imperijalizam, o kojem je Lenjin pisao u prvoj polovici XX stoljeća, neoliberalnim reformama stekao je sofisticiranije oblike svoje primjene. U takvom raspletu događaja, pod krinkom slobode i poštivanja suvereniteta, najmoćniji kapitalistički tabori posmatraju svijet kao arenu za vlastito sučeljavanje interesa.

Država je umrla pred dominantnom ekonomskom elitom, ali je itekako živa prema običnom čovjeku. Sloboda o kojoj se u savremenom društvu priča zapravo je zamaskirana nesloboda i predstavlja istinsku emancipaciju samo najkrupnijeg kapitala kojem ništa ne smije stati na put zadovoljenja. Državni aparat je u svakom sukobu između povoljne biznis-klime i općeg blagostanja stajao na strani prvoga. Sloboda o kojoj se priča je sloboda životnih stilova, predio koji ne ometa konstelaciju moći i ne ugrožava sistem kao takav, dok stvarnih formalno-političkih i ekonomskih emancipacija nema. Međutim, i ta sloboda je zloupotrijebljena i u tom polju otišlo se u krajnost. Komodifikacija društva i isparavanje vrijednosti dovelo je do toga da đavo – univerzalni simbol potpunog zla – dobije svoju crkvu na američkom tlu, čime se pokazuje potpuna propast vrline.

Sve dok je kapitalistički poredak na snazi, kao što je već rečeno, postojat će tendencije ka *oligarhizaciji* i imperijalističkim praksama. Alternative se moraju tražiti, ali odgovor nije u komunističkim doktrinama koje su dokazale nemogućnost svoga opstanka. Treba pronaći treći put, onaj u kojem će se napustiti iluzije o kraju povijesti u komunističkoj utopiji (jer takve utopije neće biti), ali koji će vratiti vrlinu i socijalna pitanja u prvi plan. U suprotnom, kapitalističko društvo produbljivat će društvene nepravde i u budućnosti možemo očekivati samo radikalnije sučeljavanje kapitalističkih tabora. Savezi koji danas postoje optužuju jedni druge za ono što oba rade – eksploatiranje slabijih. Čovječanstvo prisustvuje ne-

prestanom uvjeravanju velikih sila u njihovu pravičnost, ali istina je da niti jedna strana nije dobra. Društvo treba zahvatiti u korijenu, kako je Marx rekao, jer će reprodukcija kapitalističkog sistema i dalje proizvoditi opisane probleme i gadosti. Za ozbiljne promjene, prema tome, temelji društva moraju se promijeniti, a ti temelji su svjetski kapitalistički sistem.

BIBLIOGRAFIJA

1. Adorno, T., Horkheimer, M. (1989): *Dijalektika prosvjetiteljstva (Dialectic of Enlightenment)*, Sarajevo: Veselin Masleša – Svjetlost.
2. Bal, F. (1997): *Moć medija (Media Power)*, Beograd: CLIO.
3. Bauman, Z. (2011): *Tekuća modernost (Liquid Modernity)*, Zagreb: Naklada Pelago.
4. Chomsky, N. (2018): *Yugoslavia: Peace, War and Dissolution*, Oakland: PM Press.
5. Čomski, N. (2008): *Kontrola medija (Media Control)*, Novi Sad: Rubikon.
6. Domhoff, G. W. (2013): *Who Rules America?: The Triumph of Corporate Rich*, University of California, Santa Cruz.
7. Giddens, A. (1998): *Posledice modernosti (The Consequences of Modernity)*, Beograd: "Filip Višnjić".
8. Giddens, A. (2005): *Odbjegli svijet (Runaway World)*, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
9. Habermas, J. (2011): *Ogledi o ustavu Evrope (Views on the Constitution of Europe)*, Sarajevo: FCJP.
10. Hartmann, M. (2006): *The Sociology of Elites*, New York: Routledge.
11. Harvey, D. (2003): *New Imperialism*, New York: Oxford University Press.
12. Harvey, D. (2005): *A Brief History of Neoliberalism*, New York: Oxford University Press.
13. Harvey, D. (2010): *The Enigma of Capital*, New York: Oxford University Press.
14. Lenjin, V. I. (1975): *Imperijalizam kao najviši stadij kapitalizma (Imperialism: The Highest Stage of Capitalism)*, Sarajevo: Svjetlost.

15. Marx, K., Engels, F. (1975): O istorijskom materijalizmu (On Historical Materialism), Sarajevo: Svjetlost.
16. Mills, C. W. (2000): The Power Elite, New York: Oxford University Press.
17. Steger, M. B. (2005): Globalizacija (Globalization), Sarajevo: Šahinpašić.
18. Volerstin, I. (2005): Uvod u analizu svjetskog sistema (World-Systems Analysis: An Introduction), Cetinje: OKF.
19. Wallerstein, I. (2006): European Universalism. The Rhetoric of Power, New York: The New Press.